

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 821.161.2.0(092)

Наталя Зарудняк

(Умань, Україна)

e-mail: natazarudna125@gmail.com

ВПЛИВ ІВАНА ЯКОВИЧА ФРАНКА НА ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ОЛЕКСАНДЕРА ДЕ

У статті здійснено спробу з'ясувати вплив Івана Яковича Франка на життєвий і творчий шлях Олександра Де. Розглянуто деталі життєвих та творчих біографій, які віддаляють письменників один від одного, наведено аргументи на підтвердження тези про духовну спорідненість авторів. О. Де зараховуємо до людей франківського типу. Досліджено діяльність письменника, спрямовану на відродження української культури й духовності, зокрема на створення Театру Збройних Сил України. Докладніше проаналізовано особливості розкриття теми праці в копальнях Олександром Де та Іваном Франком. Виокремлено художні твори О. Де, в яких І. Франко виконує роль своєрідного лакмусового паперу для з'ясування рівня духовності.

Ключові слова: Олександр Де, Іван Франко, відродження української духовності, тематична спорідненість, театр, підземелля.

Зарудняк Н. Влияние Ивана Яковлевича Франко на жизненный и творческий путь Александра Дэ.

В статье делается попытка выяснить влияние Ивана Яковлевича Франко на жизненный и творческий путь Александра Дэ. Рассматриваются детали жизненных и творческих биографий, которые отдаляют писателей друг от друга, приводятся аргументы в подтверждение тезиса о духовном родстве авторов. А. Дэ относится к людям франковского типа. Исследуется деятельность писателя, направленная на возрождение украинской культуры и духовности, в частности – на создание Театра Вооруженных Сил Украины. Подробнее анализируются особенности раскрытия темы труда в шахтах Александром Дэ и Иваном Франко. Выделяются художественные произведения А. Дэ, в каких Франко выполняет роль своеобразного лакмуса для выяснения уровня духовности.

Ключевые слова: Александр Дэ, Иван Франко, возрождение украинской духовности, тематическое родство, театр, подземелье.

Zarudniak N. Ivan Yakovych Franko in life and creative destiny of Alexander De.

In the article the author tries to define the influence of Ivan Yakovych Franko's art on life and creativity of Alexander De. The study considers the details of biographies, which make the difference between the writers. At one time the author presents proofs of both writers' spiritual affinity and considers Alexander De as the person of «franko's type». The article studies the activity of Alexander De, what is directed on revival of Ukrainian culture

and spirituality, in particular – on the creation of the Theatre of The Armed Forces of Ukraine. The author analyses peculiarities of revelation the subject of working in quarries presented in Ivan Franko and Alexander De's writings; distinguishes the works of Alexander De, in which Ivan Franko plays role of the original litmus paper to find out the spirituality level.

Keywords: Alexander De, Ivan Franko, revival of Ukrainian spirituality, thematic affinity, theatre, quarry.

Постаті І. Я. Франка та О. І. Де (Барчука) не поєднані часом (останній народився через 9 років після смерті першого), місцем народження (Івано-Франківщина – Черкащина), обсягом творчості (понад дві сотні прижиттєвих видань Івана Франка – і майже два десятки Олександера Де) чи її впливом на розвиток української літератури, культури загалом. О. Де не був відомий вітчизняному читачеві за радянських часів (виняток – органи КДБ), не прочитаний і нині. Інтелект нації – Іван Франко й Олександр Де – «двигун динамічної еволюції людства» (авторське означення суті будь-якого справжнього письменника, від якого і походить псевдонім Де (*динамічна еволюція*)) були споріднені на значно глибшому рівні – духовному, що проявилось в культурно-просвітницькій, меценатській, літературній діяльності задля наближення щасливого майбутнього України, в яке обидва вірили. Спорідненість проявилася й у підсвідомому виборі спільних тем, і у свідомій концептуалізації О. Де Франкового імені у своїй творчості.

Поет, прозаїк, драматург, філософ, музикант, актор, політолог, художник, видавець, підприємець, меценат, Олександр Де був людиною франківського типу – надзвичайно працелюбною, активною, ініціативною, освіченою. Він об'їхав півсвіту із творчими зустрічами, пропагуючи власний художній доробок і привертаючи увагу світової громадськості до проблем українського народу.

Івана Яковича Франка вважають одним із перших професійних українських письменників, який заробляв на життя літературною працею, Олександеру Де довелося стати професійним бізнесменом, щоб мати можливість займатися літературою, упродовж усього життя письменницьку працю вважав основною. Після проголошення Незалежності він розгорнув активну діяльність в Україні: зустрічався зі студентством, зокрема, і Уманського державного педагогічного університету (на той час – інституту); виступав на радіо; співпрацював з редакціями газет та журналів.

«Вечірній Київ» у рубриці «Гість “Вечірки”» розмістив публікацію «Дар, зігрітий серцем» [9, с. 4], в якій повідомлялося про бажання письменника передати до українських шкільних бібліотек власні твори, уже перевезені в Україну. Редакція взялася разом із письменником

реалізувати його мрію: допомогти дізнатися українським школярам про «палку любов до свого народу та України, яку проносять українці крізь віки і світи» [9, с. 4].

Особливі надії О. Де пов'язував із Центральним Театром Українських Збройних Сил, створеним за його співініціативи, «генерал В. Мулява та режисер Костянтин Лінартович сприяли не менше тому» [6]. Армія була об'єктом особливого зацікавлення письменника, в ній він убачав запоруку захищеного майбутнього незалежної держави. Не випадково турбувався про її духовну культуру. Тільки духовна культура могла зробити армію сильною та патріотичною, по-справжньому народною та українською.

Цілком закономірною, на нашу думку, є поява саме на сторінках «Народної армії» творів О. Де. Газета інформує читачів про відвідини письменником України з метою «допомогти ... у відродженні української культури, духовності в людських стосунках» [10, с. 3]. Тут же «НА» обіцяє познайомити читачів з повістю О. Де «Діти степу». Згодом, у рубриці «Нам дякують», читаємо відгук Валерія Шевченка з Полтавської області на вже опублікований твір: «Хочу подякувати за публікацію розділів із повісті Олександра Де "Діти степу". ... Тема чистої незрадливої любові, яку сповідували наші предки, вірність своєму рідному краю, готовність стати на його захист, відданість духовним заповітам старшого покоління ... Дуже, дуже потрібний твір!» [14, с. 3]. Головний редактор журналу «Трибуна» на сторінках часопису також знайомить своїх читачів з О. Де, зазначаючи, що в Україні «друкуються, звучать по радіо і телебаченню його вірші, в театрах йдуть його п'єси» [8, с. 42]; інформує читачів про створення письменником з метою сприяння розвитку національної культури фонду імені Івана Барчука.

Як можемо робити висновки зі статті «Театр Збройних Сил України запрошує військового глядача на свої вистави» [11, с. 2], із 15 листопада 1993 року Драматичний театр Збройних Сил України стає штатною одиницею ЗС. У репертуарі театру драма О. Де «Володимир Великий», конфлікт якої, на думку К. Лінартовича, виникає всередині людини – державні інтереси зіштовхуються з особистими уподобаннями та тяжіннями, драма зацікавила режисера насамперед думкою про відсутність права в будь-якого правителя одноосібно «приймати рішення, яке може вплинути на долю народу, держави» [4, с. 15]; вистава «Персона нон грата» – про час сталінізму, «Хвотій, або Наш Фауст» – твір про складні життєві ситуації.

Знаковим є і те, що Костянтин Лінартович зі своїм театром-студією вперше дав концерт воїнам у день складання присяги на вірність українському народу понтонерів Київського гарнізону.

О. Де марив ідеєю будівництва приміщення для театру в центрі Києва. Спеціально для вирішення цього питання приїжджає до столиці, має розмову з начальником Головного управління виховної та соціально-психологічної роботи Міністерства оборони України генерал-майором Анатолієм Кобзарем, який, за словами письменника, запевнив, що доповість Міністрові оборони України про клопотання О. Де і що сподівається на швидке позитивне вирішення питання. Але справа далі слів не рухалася. Письменник нарікав на Міністерство культури України, яке не поспішало сприяти у справі зведення будівлі театру ЗС України. «Для цього створено фундацію імені мого батька І. Барчука. Я багато разів розмовляв з банкірами, бізнесменами Лондона, інших міст Великобританії: вони зацікавлені в інвестиціях в Україну. Для будівництва театру можуть дати певну суму» [11, с. 2]. На Заході залучення до мистецтва є головним принципом виховання, але інвестори постійно цікавляться тим, у що вкладають гроші. О. Де змушений був очікувати реальних дій, що розчаровувало. Він відчував себе воїном, якого ніхто не підтримує. У листі до Наталі Чеги від 2 грудня 1997 року пише про повну відмову від вживання спиртного після оприлюднення інформації про зменшення кількості українського населення на 2 мільйони. «Але найважливіша причина: колись козаки в поході не пили горілки. А я де? На барикадах! І один у полі воїн ...» [5].

О. Де, без сумніву, належав до тих українців, які почули франківський заклик до інтелігенції про «витворення суспільного культурного організму, здатного до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в найширшій мірі і в найшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися» [12, с. 401]. У певному сенсі письменник був утіленням франківського духу поступу. Особиста життєва позиція О. Де, як і І. Франка, заґрунтована на ідеї безкорисної праці і подвижництва задля власного народу.

Цілком закономірним видається нам те, що у своєму романі «Червона рута» О. Де наділяє героя, якому симпатизує, не лише лідерськими рисами (капітан корабля), а й любов'ю до праць Івана Франка [3, с. 118]. Не випадково одному з центральних персонажів роману О. Де «Червона рута» – Михайлу Козаку подобаються твори Каменяра, особливо його повість «Захар Беркут», адже саме він позбавляє життя Володимира Івасюка, а, за задумом автора, це мала зробити не примітивна особа, а людина, яка добре усвідомлювала значення смерті Володимира для української культури. Виконавець убивства не тільки розумів це, а й

поважав В. Івасюка, захоплювалася ним як особистістю, любив пісню «Червона рута».

Велетень українського духу Іван Франко для О. Де був символом честі, совісті, моральної чистоти. У духовному вимірі для О. Де він означував собою Україну. Саме тому кораблю, який в Атлантичному океані перевозить іноземців, письменник дає ім'я Івана Яковича Франка. Каменяр був постаттю такого масштабу, що не давав Україні загубитися під вивіскою Радянського Союзу. Капітан судна, родом із Черкащини, пишався радянським кораблем «І. Я. Франко», але сприймав його як утілення слави і честі своїх пращів. Оцінюючи у творі судно з позиції І. Франка, О. Де і письменника, й Україну ставить у духовну опозицію до Росії. «А корабель ... Його би не одобрих Іван Франко. Особливо поведінки залогі. Більшість були росіяни. Брудні та жалюгідні скнари та п'янички. Уся їхня активна діяльність була спрямована в однім напрямку: як дістати долара» [3, с. 118].

Й Іванові Франку, і Олександреру Де була близькою тема праці в копальнях, обидва письменники розробляли її у своїй творчості. І. Франко (оповідання «Вівчар») розгортає події твору «сто метрів під землею в глибині десятиметрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі» [13, с. 135], а О. Де (нарис «В підземеллі») – «в лякливім бельгійськім підземеллі» [2, с. 177]; у творі І. Франка, який став об'єктом нашої уваги, йдеться про видобуток лепу, а у творі О. Де – вугілля, відчуття, що переживають персонажі, суттєво не відрізняються.

Перша і центральна емоція, яку відтворюють обидва автори, – страх. Подібними вони виявилися й у виборі персонажів: в обох – молоді парубки, для яких робота в копальнях була новою, незвичною, а тому особливо гостро відчувається контраст між «над» і «під» землею. Автори обох творів будують сюжет так, що герої знають про цілком імовірну смерть у підземеллях не з переказів, а з досвіду найближчого оточення. Персонаж О. Де сам стає свідком, як італійця придушує породою, а Панько І. Я. Франка поінформований про загибель у штольні чоловіка, який загітував його поїхати на заробітки до Борислава.

Обидва персонажі є вихідцями із села, тому землю сприймають по-особливому, як живу істоту, що взагалі характерно для українців. Франко, наприклад, навіть вважав, що, відірвавши селянина від землі, можна знищити народ: залишиться тільки «порожній апарат» [7]. Обидва письменники зображують землю, яка чинить опір насильству над собою. В І. Франка вона «дає видирати частини свого тіла», гуде, стогне, мов плаче, мов грозить, «пріе вонючим потом, але не подається» [13, с. 135]. Цю землю Панько починає ненавидіти, відчуває себе грішним, забираючи, як уважає, нечисте добро. Земля у творі О. Де також стогне, ойкає,

придавлює своїм тілом, сопе, глухо гуде, жалібно плаче дрібненькими камінцями. В обох авторів персонажі сприймають свою роботу як насилля над землею: в О. Де – робітники кришать душу землі, точать її, в І. Франка – видирають. В обох авторів земля не поспішає віддавати скарбів, «уперто держить заховані свої таємні скарби» [2, с. 135]. О. Де, наділяє свого персонажа, крім страху, ще й розумінням цінності і своєрідної красу шахти: «чорне золото», «розприскує іскрами блискучий чорний хрусталь» [2, с. 179].

Персонажі І. Франка й О. Де – селяни, тому сприймають світ звичними для селян категоріями. Зокрема, Панько в шахті уявляє, що б'ється з ведмедем, бачить ягнят. Василько (нарис О. Де «Син вуглекопа»), спостерігаючи за заходом сонця, мислить тими ж образами: «вітер ... зганяв хмари, як чабан овець» [2, с. 195]. Проте на сприйнятті героїв творів О. Де (українців поза межами батьківщини) вже відбивається вплив і неукраїнських селянських реалій. Персонаж нарису «В підземеллі» сприймає блимання лампи в шахті, «як в густому тумані віконце загубленої на роздоріжжі кав'ярні» [2, с. 177].

Якщо О. Де безпосередньо відтворює відчуття, пов'язані з уявним звуженням простору (персонажеві О. Де здається, що дерев'яні підпори розколюються із тріском, а залізні – під тиском землі залазять у землю), то І. Франко намагається вмотивувати причини страху. Панько вважає, що забирає в землі нечисте добро, а відтак – звертається за підтримкою до Бога, хреститься. Він розмірковує таким чином: «Адже ж відколи світ настав, сюди, певно, ані краплина свяченої води не доходила, ані голос божого слова. Недаром тут такий сопух. Певно, що се не від святого, а від проклятого» [13, с. 139]. Т. В. Лопушан у статті «Особливості розкриття ролі й місця українського селянства в соціальній ієрархії Австро-Угорщини в прозовому доробку Івана Франка» [7] також акцентує увагу на сприйнятті селянами нафтового промислу як чогось негідного, грішного.

Персонажі обох авторів не бажають працювати в копальнях, але потрапляють у такі життєві обставини, в яких особливого вибору не мають: вівчарство, звичне і близьке Панькові, витісняється розведенням великої рогатої худоби, персонажі О. Де – узагалі поза межами батьківщини. Для О. Де праця в шахтах стає своєрідним символом чужини, саме тому персонаж іншого його нарису («Син вуглекопа») мріє вирости і повернутися в Україну, де тато вже не піде в копальні [2, с. 196]. Але і Панько І. Я. Франка сприймає штольню як своєрідну чужину, він подумки протиставляє їй гори, означуючи їх займенником «у нас», а підземелля, в якому працює, – «у вас».

О. Де відтворює «задушливу темряву підземелля» [2, с. 176], поєднуючи зорові, дотикові та нюхові образи. Його персонаж хотів би бути будь-де, аби не в штольні: «Мені хочеться втікати із темних покручених лабіринтами дір наверх під сонце, під вітер, під дощ» [2, с. 198]. Персонаж І. Франка також мріє про горішню землю: «Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоров'ям і силою» [13, с. 136–137].

По-різному автори моделюють способи втечі від страху. Якщо в І. Франка Панько, щоб «розігнати темноту», спілкується з глиною, дзюбаком, тікає подумки в гори, де пас овець (хоч і бідував, а виконував роботу, яка приносила насолоду), то персонаж О. Де намагається настільки заглибитися в роботу, щоб уже перестати відчувати будь-що, окрім, врешті, задоволення від перемоги.

Страх відчувають не тільки робітники, але і їхні близькі. Зокрема, син вуглекопа Василько (нарис «Син вуглекопа») тривожно прислухається до гудків зі штольні, стежить за машиною з червоним хрестом, очікуючи, що нещастя може трапитися з татом щомиті. Шахта для хлопчика асоціюється із загрозою. Він навіть запевняє батька, що швидко виросте, оскільки чув, що тоді родина повернеться в Україну, «де все дуже-дуже гарне» [2, с. 196], і тато не буде працювати в шахті.

Цікавим є те, як письменники бачать можливість співу в шахті. Якщо персонажеві Франка, який у горах грав так, що «серце в грудях підскакувало і сльози на очі наверталися», «співанка у штольні, сто метрів під землею, не йшла» [13, с. 139], бо здоровий вівчарський голос не підходив до задухи й обмеженого простору підземелля, яке автор означає словом «глухе», то сицилієць Антоніо, коли мав гарний настрій, співав.

Іван Якович Франко належав до письменників, які символізували для Олександера Де честь і гідність України. Останній свідомо концептуалізував ім'я письменника у своїй творчості. О. Де й І. Франко залишили нерівнозначний внесок в історії української культури і літератури, проте були людьми духовно спорідненими, що проявилось і в громадській, і в літературній діяльності. Обидва безкорисно і жертвовно працювали на благо свого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барчук І. Г. Драматичні твори. Лондон: Чайка, 1976. 589 с.
2. Де О. Під чужим небом. Лондон: Чайка, 1966. 214 с.
3. Де О. Червона рута. Київ: Чайка, 1998. 376 с.
4. Житниченко Л. Аура «Дзвону» // *Театрально-концертний Київ*. 1992. Січень. С. 14–15.
5. Лист до Н. Чеги від 2 грудня 1997 р.
6. Лист до Н. І. Зарудняк від 4 серпня 1997 р.

7. Лопушан Т. В. Особливості розкриття ролі і місця українського селянства в соціальній ієрархії Австро-Угорщини в прозовому доробку Івана Франка // *Південний архів* (філологічні науки): зб. наук. праць. № 70. Херсон: ХДУ, 2017. С. 35–40.
8. Меншун В. Поезії Олександера Де // *Трибуна*. 1993. № 7. С. 42.
9. Мусієнко Г. Дар, зігрітий серцем // *Вечірній Київ*. 1996. 23 серпня. С. 4.
10. Про автора / [Олександр Де] // *Народна армія*. 1996. Травень. С. 3.
11. Сулік М. Театр Збройних Сил України запрошує військового глядача на свої вистави // *Народна армія*. 1994. Липень. С. 2.
12. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1976–1986.
13. Франко І. Оповідання та повісті. Київ: Держлітвидав України, 1962. 470 с.
14. Шевченко В. Шановна редакціє! // *Народна армія*. 1996. Травень. С. 3.

Стаття надійшла 03.10.2017 року

УДК 39(=161.2):821.161.2.0(092)

Наталія Мамчур

(Умань, Україна)

e-mail: matchur-n-g@ukr.net

ОБРАЗ І СЛОВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКОМУ ВИШИВКАРСТВІ

У статті розглянуто особливості інтерпретації образу Тараса Шевченка в українській народній вишивці. Визначено, що найбільш поширеним жанром у цій образотворчій шевченкіані був портрет та сюжетно-тематична картина, присвячена біографії та творчості Тараса Шевченка. Аргументовано, що еволюція образотворчої шевченкіани пов'язана з проведенням художніх виставок до ювілейних дат народження і смерті Тараса Шевченка.

Ключові слова: образотворча шевченкіана, образ, слово, Тарас Шевченко, вишивка, культуротворчість.

Мамчур Н. Слово и образ Тараса Шевченка в народной вышивке.

В статье рассмотрены особенности интерпретации образа Тараса Шевченко в украинской народной вышивке. Определено, что наиболее распространённым жанром в изобразительной шевченкиане был портрет и сюжетно-тематическая картина, посвящённая биографии и творчеству Тараса Шевченко. Эволюция изобразительной шевченкианы связана с проведением юбилейных выставок, посвящённых датам рождения и смерти Тараса Шевченко.

Ключевые слова: изобразительная шевченкиана, образ, слово, Тарас Шевченко, вышивка, культуротворчество.

Мамчур Н. Taras Shevchenko's image and ideas in Ukrainian embroidery.

The works and image of Kobzar attracted the attention of folk experts and advanced professional artists. The base for researchers investigating Shevchenko's life and creative works include folklore, literature, music, painting, sculptures, graphic arts, etc.